

'Zijn dat koopliden of zijn koopliden dat?'

P.J. Merckens

bron

P.J. Merckens, 'Zijn dat koopliden of zijn koopliden dat?' In: *De Nieuwe Taalgids* 54 (1961), p. 152-154.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/merc003zijn01_01/colofon.htm

© 2002 dbnl / P.J. Merckens

Zijn dat kooplieden of zijn kooplieden dat?

In haar artikel 'Dat zijn kooplieden' komt Mevr. G.F. Bos¹⁾ tot de conclusie, dat in zinnen van het type *Dat zijn ... dat* nooit onderwerp is. Niet zozeer bij het artikel zelf, als wel bij de titel-zin zou ik graag een enkele kanttekening maken.

Er zijn bepaalde Nederlandse zinnen met persoonsvorm waarin men, ook zonder de situatie te kennen waarin zij worden gebruikt, onmiddellijk het onderwerp kan aanwijzen. Zo zijn de persoonlijke voornaamwoorden *ik, ikke, 'k, jij, (gij, ge), hij, ie, zij, wij, we, zij* en ook *men*²⁾ op welke plaats men ze ook in een zin met een persoonsvorm mag aantreffen, altijd onderwerp³⁾. De persoonsvorm congrueert hier ook in alle gevallen ondubbelzinnig mee. De v o r m van het woord is in deze gevallen op zichzelf voldoende om a priori tot onderwerp-zijn te besluiten. Voorbeelden zullen hier m.i. overbodig zijn. Ook kan zich het geval voordoen, dat men alleen reeds uit de p l a a t s van een woord a priori tot het onderwerp-zijn ervan kan concluderen. Zo zal iedereen het er wel over eens zijn, dat, wanneer in een zelfstandige constaterende zin (vormende woordgroep), dus met de persoonsvorm vooraan op de tweede plaats,⁴⁾ het voornaamwoord *het* de eerste plaats vult, dit *het* onderwerp is - althans in alle gevallen waar de persoonsvorm geen zgn. koppelwerkwoord is. Een eenvoudige proef wijst dit uit: *Het kan Jan niet schelen, Jan kan het niet*, maar onmogelijk is **Het kan Jan niet*. Het zou nu wel een frappant argument zijn voor de realiteit van de tegenwoordig zo aangevochten koppelwerkwoorden, als alleen bij deze groep werkwoorden *het* in constaterende zinnen op de eerste plaats kon staan zonder nochtans onderwerp te zijn. Maar, eilacie, dit blijkt niet het geval te zijn. (A. *Waar blijft Jan toch? Ik maak me doodongerust!* B. *Kijk eens wie daar aankomt. A. Goddank!*) *Het is 'm*. Onmogelijk is hier **Het is ie* en **Het is hij*.

(A. *Waar blijven de kinderen toch? Ik maak me doodongerust!* B. *Kijk eens wie daar aankomen!* A. *Goddank!*) *Het zijn ze*. Onmogelijk is hier **Het zijn zij*. (Men vergelijkte ten overvloede, met *Het is 'm, Ik heb 'm* en met *Het zijn ze, Ik heb ze*). Wij moeten wel concluderen, dat *het* op de eerste plaats in i e d e r e

1) N.Tg. LIV p. 23-27.

2) *Men* wordt gewoonlijk in de 'rommelgroep' der onbepaalde voornaamwoorden ondergebracht, maar op grond van betekenis, functie en plaatscategorie hoort het m.i. bij de persoonlijke voornaamwoorden thuis.

3) Zelfnoemfunctie laat ik hier en in het verdere betoog buiten beschouwing.

4) Zie mijn artikel: *De plaats van de persoonsvorm: een verwaarloosd codeteken* N.Tg. LIII p. 248-254.

constaterende zin onderwerp is, dus ook in bv. *Het zijn kooplieden*. Het bijzondere van het onderwerp *het* op de eerste plaats in een zin met een koppelwerkwoord is dus, dat het, zonder dat het een aanduiding van geslacht of getal bevat, alleen met aanduiding van 'zelfstandigheid' kan refereren aan wat uit de situatie gegeven is, in onze voorbeelden dus respectievelijk aan een manlijk persoon en aan personen. De persoonsvorm blijkt niet te congrueren met de v o r m van het refererende onderwerp, maar met dat waar *het* in deze situaties voor staat, dus met de uit de situatie duidelijke b e t e k e n i s .

Maar eenzelfde bewijsvoering gaat voor het refererend gebruikte *dit* en *dat* - die een betekenismerk meer hebben dan *het*, nl. respectievelijk 'bij-spreker' 'niet-bij spreker' - op de eerste plaats in constaterende zinnen niet op. Men vergelijk bv. *Dat kan niet* met *Dat kan ik niet*. En zo zal men met een losstaande beschouwing van *Dat zijn kooplieden* niet ver komen: immers noch *dat* noch *kooplieden* geven in dit geval door vorm of plaats enig houvast omtrent hun al of niet onderwerp-zijn. Maar, er bestaan ook nog niet-constaterende en afhankelijke zinnen! En ... er bestaat noch zo iets als de situatie!

I. (A. *Wat zijn dat voor gekke kerels met tulbanden op hun hoofd?* B. *O, dat zijn kooplieden*, (A. *Wat zeg je? Ik versta je niet*. B. *Ik zeg, dat dat (onderwerp) kooplieden zijn*. (B. *Gunst, wat gek.*) *Zijn dat (o) kooplieden?* En vergelijken wij hier nu de volgende situatie mee:

II. (A. *Wat geraffineerd zijn die kerels toch!* B. *Inderdaad, dat zijn kooplieden*. (A. *Ja, ik moet erkennen, dat kooplieden (o) dat zijn*. (C, een koopman. *O, zijn kooplieden (o) dat?*

In de eerste situatie blijkt *dat* onderwerp te zijn, in de tweede *kooplieden*. Voorzover de lezer weinig vertrouwd is met plaatscategorieën in de drie Nederlandse zinstypen, moge hij zelf enkele parallellen bedenken zoals: *Doen kooplieden dat*, *Doet een koopman dat* tegenover *Raakt dat kooplieden*, *Raakt dat een koopman* etc.

Het blijkt dus, dat de geschreven of gedrukte zin: *Dat zijn kooplieden* zonder meer, zich aan analyse onttrekt, omdat het schriftbeeld een veelzinnig correlaat is van verschillende zinnen met verschillende structuren in verschillende situaties. Welnu, zal men zeggen, dan zullen we er in zo'n geval accenten bij moeten noteren, en dus onderscheiden: *Dat zijn kóoplieden* en *Dat zĳn kooplieden*. Op het eerste gezicht schijnen de zinnen door toevoeging van accenttekens - grafeempjes die er zo simpel en ongevaarlijk uitzien - hun mogelijkheid tot analyse te herkrijgen. Maar laten we op onze hoede blijven! Over accent, klem, nadruk, emphase, tegenstellingsaccent en wat voor termen al, is het laatste woord nog niet gezegd, misschien wel nauwelijks het eerste. Zo onderscheidt het 'Vijfmanschap'¹⁾ woordaccent en zinsaccent, welk laatste met de intonatie bij de zinsmelodie wordt ondergebracht. Maar het zwijgt over De Groots²⁾ woordgroepaccent en de klankvorm van woordgroepen en typen van woordgroepen. Laten we bij zo geringe 'communis opinio' ons maar bij reële situaties houden.

Welnu, in sommige gevallen geeft zelfs de accentuatie noch de intonatie-beweging enig uitsluitel over de situatie en blijft analyse zonder de situatie te kennen onmogelijk. Laten we dit nagaan aan de zin, of juister de zinnen *Dat zijn ze*. We kiezen weer twee situaties:

- 1) A. Cohen, C.L. Ebeling, P. Eringa, K. Fokkema, A.G.F. van Holk *Fonologie van het Nederlands en het Fries*, Nijhoff den Haag 1959, p. 51.
- 2) A.W. de Groot *Een nieuwe Nederlandse grammatica*, N.Tg. LII p. 141-144.

I. (A. *Zijn dát nou je kinderen?* B. *Ja*.) *dat zijn ze*.

II. (A. *Vind jij die jongens ook niet lastig?* B. *Ja*.) *dat zijn ze*. Ook hier geeft de niet-constaterende zin het criterium voor de analyse: in situatie I *Zijn dat (o) ze?*, in II *Zijn ze (o) dat?* Sceptici verwijzen we voor situatie II nog naar de ook mogelijke reactie van B (*Nee*), *dat zijn zij níet*, (*de méisjes wél*). Een reactie met de onderwerpsvorm *zij* is in een situatie als die van I uitgesloten.

En bezien wij nu tot slot nog tweemaal twee situaties waarin *Dat zijn kooplieden* als zin gebruikt wordt. Voor een beetje nadruk of emphase zullen we hierbij niet bang moeten zijn.

Ia. (A. *En díe kerels worden dus voor koopman opgeleid?* B. *Nee*.) *dat zijn kooplieden*. (A. *O*) *zijn dat (o) kooplieden?*

Ib. (A. *Ik geef toe, dat kooplieden wel eens geraffineerd lijken*. B. *Nee*.) *dat zijn kooplieden*. (A. *O*), *zijn kooplieden (o) dat?*

Ila. (A. *En dit zijn dus boeren, en die andere lui vissers*. B. *Nee*.) *dát zijn kóoplieden*. (A. *O*), *zijn dát (o) kóoplieden?*

IIb. (A, koopman. *En jij vindt die belastingkerels dus geen bloedzuigers?* B, belastingambtenaar. *Nee*.) *dát zijn kóoplieden*. (A. *O*), *zijn kóoplieden (o) dát?*

Conclusie. Bepaalde Nederlandse zinnen onttrekken zich aan een analyse zonder inachtneming van de situatie.

Aerdenhout.

P.J. MERCKENS.